

- dokázané". PATOČKA, J.: Kacířské eseje o filosofii dějin. Praha 1990, s. 152.
- ¹⁶ MARX, K. - ENGELS, F.: Německá ideologie. In: K. Marx - F. Engels, Vybrané spisy, Zv. 1., Bratislava 1977, s. 238-239.
- ¹⁷ Citované podľa List F. Engelsa Conradovi Schmidtovi do Berlína (5. 8. 1890). In: MARX, K. - ENGELS, F.: Vybrané spisy. Zväzok 5., Bratislava 1978, s. 491.
- ¹⁸ List F. Engelsa Josephovi Blochovi do Kráľovca. In: MARX, K. - ENGELS, F.: Vybrané spisy. Zväzok 5., Bratislava 1978, s. 498-500. Podobné stanovisko Engels vyjadril aj na inom mieste citovaného listu, keď konštatoval: "Ekonomická situácia je základná, ale rozličné momenty nadstavby - politické formy ...ústavy ...právne formy a najmä politické, právne, filozofické teórie, náboženské názory a ich ďalšie rozvítie na systém dogiem - ovplyvňujú tiež priebeh dejinných zápasov a v mnohých prípadoch určujú ich formu". Tamže, s. 498.
- ¹⁹ Bližšie pozri POPPER, K.R.: Bída historicizmu. Praha 1994, s. 46.
- ²⁰ CARR, E. H.: Co je historie? Praha 1967, s. 67.
- ²¹ Tamže, s. 103.
- ²² DOKULIL, M.: Filosofii dějin k dějinám filosofie. Brno 1992, s. 61. Podobný názor zastáva aj francúzsky autor A. M. Iacono, ktorý analyzuje Marxovu filozofiu dejín v kontextoch jeho "teórie tovarového fetišizmu". Bližšie pozri IACONO, A. M.: La théorie du fétichisme des marchandises chez Karl Marx. In: Le fétichisme. Histoire d'un concept. Paris. 1992, s. 77-100.

VIII. kapitola

VARIANTY "FILOZOFIE DEJÍN" V POZITIVIZME A. COMTA A VOLUNTARIZME F. NIETZSCHEHO

*"U Comta je štruktúra spoločnosti
nemenná, mení sa len
ľudský výklad dejín".*

J. Popelová

*"A pokiaľ tu všetko už bolo:
či všetky veci, ktoré môžu bežať,
nutne už raz nebežali ...
či všetko, čo sa môže stať
sa nutne už raz nestalo ...
či nie je nutné, aby sme my všetci
tu už raz boli bývali ...
a či neprídeme nutne znovu
a či sa nebudeme nutne vracáť
navždy?"*

F. Nietzsche

Špecifický variant "filozofie dejín" nachádzame aj v tvorbe zakladateľa pozitivismu - Augusta Comta (1798-1857).

Comtove pozitívistické chápanie dejín bolo inšpirované viacerými predstaviteľmi francúzskeho historizmu 18. storočia. (Saint-Simon, Condorcet, d'Alembert a ďalší). Metodologicky naintenzívnejšie ho však ovplyvnil francúzsky politik a finančník R. J. Turgot (1727-1781), ktorý v práci "Plán de deux discours sur l'histoire universelle" (1750) rozvíjal nielen osvietencky motivovanú myšlienku o "pokrokovom charaktere" dejinného vývoja ľudstva, ale načrtnol aj podobu jeho konkrétnej realizácie cez tri základné štádiá: náboženské, filozofické a prírodovedné, resp. "vedecké". Je známe, že tento Turgotov náčrt, rovnako ako d'Alembertov

"Discours préliminaire" (z r. 1751), bol neskôr pozitivisticky modifikovaný a exponovaný aj v tvorbe A. Comta.¹

Osobitosť Comtovej "filozofie dejín" vyplýva z viacerých skutočností. Prvou je nezačlenenie histórie do systému pozitívnych vied. Druhou je zahrnutie problematiky dejinného vývoja ľudstva do širšie koncipovaného obsahu sociológie, ktorá je - podľa Comtovej klasifikácie vied - najvyššie postavenou abstraktnou vedou (Sociológia stojí nad biológiou, chémiou, fyzikou, astronómiou i matematikou). Konceptia "filozofie dejín" je teda u Comta obsiahnutá v sociológii ako filozofickom učení o spoločnosti, ktorého súčasťou je aj reflexia problematiky dejinného vývoja ľudstva.

Napriek tomu, že vymedzenie "filozofie dejín", ako samostatnej koncepcie, či dokonca disciplíny je u Comta problematické, neznačí to, že filozofické skúmanie dejín je pre neho irelevantné. Naopak. V duchu svojho hesla: *voir pour prévoir, prévoir pur pouvoir* (vidieť, resp. vedieť, aby sme mohli predvídať a predvídať, aby sme mohli konať), videl zmysel filozofického skúmania dejín práve v tom, že na jeho základe možno predvídať aj budúci charakter samotnej ľudskej spoločnosti. "Comte", píše F. Mihina, "sa usiluje objaviť prirodzený zákon vývinu spoločnosti vo viere, že nim dokáže vysvetliť udalosti tvoriace náplň sociálneho pohybu. Veril, že takéto pozadie dejinných udalostí nielenže jestvuje, ale že ho je možné aj objaviť. V tomto zmysle je - povedané slovami Poppera - stúpencom naivného historicistického optimizmu".²

Základné východiská i ciele Comtovho chápanie dejín sú prezentované v jeho prácach *Kurz pozitívnej filozofie* a *Systém pozitívnej politiky*.

Z analýzy týchto diel vyplýva, že Comtova "filozofia dejín" má zjavne idealistický charakter. Dejiny sú procesom "všeľudského prúdenia" (*la continuité humaine*), ktorého hybnou silou je ľudský duch. K podstate ľudského ducha patrí myslenie. Produktom myslenia sú idey (názory), ktoré ľudskú spoločnosť nielen reflektujú, ale - sprostredkované - i riadia a spravujú. V prvej prednáške *Kurzu pozitívnej filozofie* Comte konštatuje: "Myslím, že čitateľom tohto diela nebudem musieť dokazovať, že myšlienky spravujú svet a hybu svetom, alebo inými slovami, že všetok

sociálny mechanizmus spočíva napokon na názoroch. Veľmi dobre vedia, že veľká politická a morálna kríza terajšej spoločnosti vyplýva z intelektuálnej anarchie. Náš najväčší nedostatok zaiste spočíva v hlboknej nezhode, ktorá dnes jestvuje medzi všetkými mysliacimi ľuďmi, pokiaľ ide o všetky základné zásady, ktorých neochvejnnosť je prvou podmienkou opravdivého sociálneho poriadku. Rovnako je isté, že ak sa raz dosiahne zhoda filozofov na rovnakej sústave princípov, nevyhnutne z toho vyplynú príslušné ustanovizne, a to bez akýchkoľvek vážnych otrasov".³

Dominantnými (a určujúcimi) v dejinnom vývoji ľudstva sú teda duchovné aktivity, osobitne aktivity realizované na úrovni myslenia. Zmena spoločnosti predpokladá zmenu myslenia. Cieľom je "zjednotenie" názorov ľudí na spoločnosť, t.j. jednotná "spoločná mienka", ktorej ústrednou ideou je "pozitívna" idea sociálneho poriadku. Táto idea "garantuje" sociálny pokrok s vylúčením anarchizmu i revolucionizmu.

Uvedený prístup k skúmaniu dejín Comte obhajoval predovšetkým v ostrej polemike s materialistickým chápaním dejín, ktoré spochybňoval a odmietal napríklad slovami: "Prevaha materiálneho hľadiska nielenže prekáža politickému pokroku, ale obsahuje tiež všeobecnú náchylnosť pričítať všetko politické zlo nedostatočnosti inštitúcií, namiesto toho, aby bolo pričítané predovšetkým sociálnym ideám a mravom. Tým, že záujem bol prenesený na inštitúcie a nie na názory, vznikajú aj iné bludy, ktoré vyúsťujú až do predstavy, že svetským poriadkom možno upraviť aj to, čo závisí predovšetkým od duchovného poriadku ... Táto ilúzia - bohužiaľ - škodí najviac samotnej spoločnosti ... Dokladajú to najmä útoky ohrozujúce inštitúciu vlastníctva. Nápravné prostriedky proti vadám v spoločnosti predstavujú len názory a mravy. Detinsky reglementárny duch, ktorý sa zaoberá len hmotným poriadkom, speje k rozrušeniu spoločnosti".⁴ Z tohto Comtovho stanoviska - podľa J. Popelovej - vyplýva, že nemá zmysel meniť inštitúcie, potrebné je meniť len ľudské zmýšľanie, mravy a idey ... U Comta je štruktúra spoločnosti nemenná, mení sa len ľudský výklad dejín".⁵

Podstata Comtovej "filozofie dejín" je obsiahnutá v jeho učení o troch štádiách duchovného vývinu ľudstva. Comte

vychádza z predpokladu, že dejinný vývoj ľudstva je podmienený predstavami, ktoré si ľudia vytvárajú o svete a bohu. Charakter týchto predstáv, resp. charakter širšie koncipovaných duchovných aktivít človeka, určuje aj charakter jednotlivých štádií vývoja ľudstva. V tejto súvislosti Comte konštatuje: "Myslím, že pri skúmaní celkového vývinu ľudského rozumu v rozličných sférach jeho činnosti, od jeho prvopočiatocného rozmachu až po naše dni, objavil som veľký základný zákon, ktorému s nemenlivou nevyhnutnosťou podlieha a ktorý sa podľa môjho náhľadu môže spoľahlivo oprieť buď o rozumové dôkazy, čerpané zo znalosti nášho usporiadania, alebo o historické doklady, vyplývajúce z pozorného skúmania minulosti. Tento zákon spočíva v tom, že každý z našich základných pojmov, každé odvetvie nášho poznania prechádza postupne tromi rozličnými teoretickými štádiami: štádiom teologickým alebo bájoslovným, štádiom metafyzickým alebo abstraktným, štádiom vedeckým alebo pozitívnym. Inými slovami, ľudský duch pri každom bádani používa podľa svojej povahy postupne tri metódy filozofovania, ktorých charakter sa podstatne líši ba v samom základe je protikladný: na začiatku metódu teologickú, potom metafyzickú a napokon metódu pozitívnu".⁶

Tento základný zákon vývinu ľudského ducha Comte extrapoluje aj na celkový dejinný vývoj ľudstva. Teologické štádium, ktoré zahŕňa obdobie antiky a stredoveku, považuje za detský vek ľudstva. Sociálnou paralelou uvedeného štádia vývinu ľudského ducha je vojenské štádium vývoja spoločnosti. Metafyzické štádium, ktoré spadá do obdobia od nástupu reformácie po výbuch Veľkej francúzskej revolúcie (1789), vymedzuje ako mladický vek ľudstva, resp. "prechodné obdobie" vo vývoji spoločnosti. Pozitívne štádium, t.j. štádium rozvoja moderných "priemyselných vzťahov" (E. Bréhier), prezentuje ako dospelý, alebo mužný vek ľudstva.

Uvedený zákon Comte aplikuje aj na výklad individuálnej histórie, resp. individuálneho vývinu človeka. V tejto súvislosti píše: "či si každý z nás, ak pozoruje svoju vlastnú históriu, nespomína na to, že bol postupne - pokiaľ ide o naše najvyššie pojmy - v detskom veku teológom, v mladosti metafyzikom a v

mužnom veku fyzikom? Každý, kto stojí na úrovni nášho storočia, toto ľahko pripustí".⁷

Ak by sme jednotlivé štádia vývoja spoločnosti analyzovali a charakterizovali z hľadiska "pozitívnej politiky", dospeli by sme k záveru, že teologickému štádiu zodpovedajú jednotlivé podoby teokracie, metafyzickému štádiu sú najvlastnejšie monarchie a pozitívne štádium je sprevádzané rozvojom republikánskej demokracie.

Problematiku vývoja spoločnosti, resp. problematiku "pohybu" konkrétneho sociálneho organizmu, skúma - podľa Comta - sociálna dynamika t.j. osobitná disciplína, ktorá predstavuje jednu zo základných súčastí sociológie, ako pozitívnej vedy o spoločnosti.⁸ Spoločenský vývin je - z hľadiska tejto disciplíny - určený viacerými činiteľmi, Comte ich člení na primárne a sekundárne. Primárne činitele odvodzuje od svojho východiskového predpokladu, ktorý je obsiahnutý v téze, že "myšlienky spravujú svet a hýbu svetom". Primárne činitele majú teda duchovnú povahu. Pôsobia (a prejavujú sa) na úrovni intelektuálnych aktivít, ideí, názorov atď. K sekundárnym činiteľom zaraďuje prírodné podmienky, resp. geografické prostredie, demografické faktory (rasa, hustota obyvateľstva) a pod. "Spoločenský vývin", píše F. Mihina, "predstavuje u Comta zdokonaľovanie ľudstva a je v tomto zmysle pokrokom, ktorý však nie je nekonečný, jeho zavŕšenie predstavuje pozitívne štádium. V tomto zmysle je Comte stúpencom historického finitizmu".⁹

Cieľom spoločenského vývinu je pokrok realizovaný v podmienkach sociálneho poriadku, ktorý (sám o sebe) je produktom pozitívneho štádia vo vývine ľudského ducha. Je to pokrok realizovaný prostredníctvom evolúcie a maximálnej sociálnej koexistencie. Je to pokrok rozvíjaný na princípoch altruizmu, súladu a harmónie (*vivre pour autrui* - žitie pre druhého). Možno aj preto - povedané slovami W. Diltheya - "Comta ...zbožne a pozorne načúval široký kruh mysliteľov zo všetkých národov".¹⁰ Čoskoro sa však našli aj takí, ktorí s ním z rôznych dôvodov nesúhlasili. Jedným z nich bol i popredný predstaviteľ nemeckého voluntarizmu a iracionalizmu - Friedrich Nietzsche (1844-1900).

Obsahovou súčasťou diela Friedricha Nietzscheho je aj voluntaristický variant filozofie dejín.

Základné myšlienky o dejinách ľudstva (i histórii ako disciplíne skúmajúcej tieto dejiny), Nietzsche sformuloval už v prvom období svojej tvorby, ktoré sa zvykne označovať ako *schopenhauerovské*, t.j. v rokoch 1870-1876. Svedčí o tom najmä jeho "nečasová úvaha" *O úžitku a škodlivosti histórie pre život*, ktorá implikuje fundamentálne východiská celej jeho filozofie dejín. Tieto východiská boli ďalej rozvíjané a prehodnocované v treťom období tvorby, t.j. v období *zarathustrovskom*, keď v prácach *Tak riekol Zarathustra*, *Ecce homo*, *Mimo dobra a zla*, atď. prezentuje nielen koncepciu "večného návratu", ale načrtáva aj špecifickú víziu - nadčlovekom vytváranú - budúcnosti ľudstva.

Svoje názory na dejiny (i dejepisectvo) Nietzsche formuloval predovšetkým pod vplyvom A. Schopenhauera (1788-1860),¹¹ ktorý sa k uvedenej problematike vyjadril najmä v 38. kapitole spisu *Svet ako vôľa a predstava* (1818).

"História", t.j. podľa Schopenhauera "poznánie" (Wissen), v žiadnom prípade to však nie je a nemôže byť "veda" (Wissenschaft). Dejiny sú nepretržitým tokom udalostí. Jedinou ich "zákonitosťou" je spontánne opakovanie sa toho, čo už bolo. Obsah dejín všetkých národov je v podstate ten istý. Mení sa len forma. Ak niekto "čítal" Herodota, "čítal" - sui generis - celú históriu. Vzhľadom na to, že v dejinách sa neustále opakuje to isté, nie je možný ani historický vývin, ani historický pokrok. Možné - napokon - nie je ani objektívne historické poznanie, lebo: "celý svet", píše Schopenhauer, "je objektom poznania iba vo vzťahu k subjektu, t.j. názorom nazerajúceho... Prirodzene toto platí tak o prítomnosti, ako aj o každej minulosti, a preto ... všetko, čo nejako patrí alebo môže patriť svetu je nevyhnutne podmienené subjektom a je to iba pre subjekt".¹² Niet pochyb o tom, že tieto Schopenhauerove názory zaznamenali výrazný ohlas aj v Nietzscheho koncepcii dejín.

K ideovo-metodologickým východiskám Nietzscheho koncepcie dejín možno zaradiť: 1. anti-tradicionalizmus a s ním spätý nihilizmus, 2. anti-historicizmus a z neho vyplývajúci infinitizmus.

Nietzsche vystúpil proti celej európskej tradícii odvodenej od Sokrata, resp. Platóna a rozvíjanej kresťanstvom. Je to tradícia zdôraňujúca prioritu boha nad svetom, ducha (duše) nad telom a intelektu nad inštinktom. Nietzsche je presvedčený, že platónska orientácia (len) na svet ideálnych entít a s ňou koherentná orientácia (len) na intelektuálnu zložku ľudského bytia, je nedostačujúca a v konečnom dôsledku škodlivá. S tým súvisel - podľa Nietzscheho - aj historicky "najškodlivejší" prístup k tzv. *pozemským dejinám ľudstva*, ktorý od Platóna "prevzalo" a - v nábožensky usporiadanej podobe - propagovalo najmä kresťanstvo.

Je to prístup vychádzajúci z predpokladu, že v tomto svete (v dejinách) vládne akási transcendentná zákonitosť, ktorá dáva historickému jestvovaniu ľudstva neotrasiteľný zmysel a poukazuje na jeho konečný cieľ. Nietzsche považuje takýto prístup za naivný, pretože svet (i dejiny), t.j. podľa neho, neustále vznikanie a zanikanie, t.j. nepretržitý tok vytvárania a ničenia, t.j. dianie. Zmysel - v uvedenom diani - má len to, čo dokážeme sami vytvoriť. Schopnosť tvorby je podmienená vôľou. Hľadanie nejakej transcendentnej zákonitosti v takto chápanom historickom procese, Nietzsche prirovnáva k "hľadaniu postele pre leňocha". V predslove k úvahu *O úžitku a škodlivosti histórie pre život*, konštatuje: "Históriu nepochybne potrebujeme, ale potrebujeme ju ináč, než ju potrebuje rozmazaný leňoch v záhrade vedenia (poznania)... My ju potrebujeme k životu a k činu, nie k pohodlnému odvracaniu sa od života a činu... Len pokiaľ história slúži životu, chceme slúžiť aj my jej".¹³

Podľa toho z akého stanoviska ľudia pristupujú k dejinám, Nietzsche ich (t.j. ľudí) delí na: *historických, nehistorických a nadhistorických*. Historickí ľudia pristupujú k dejinám zo stanoviská historického, nehistorickí z nehistorického a nadhistorickí z nadhistorického. Historický človek vidí zmysel histórie v jej "službe čistému poznaniu", resp. v jej premene na "čistú vedu". Nehistorický človek, alebo nehistorické stanovisko je "záštitou pred nadbytkom histórie". Nadhistoričnosť, t.j. spochybňovanie, ba - v istom zmysle - až negácia histórie. Napriek tomu, že všetky tieto stanoviská sú "pre zdravie jednotlivca i národa potrebné v rovnakej miere", rozhodujúci zmysel (a opodstatnenosť)

histórie Nietzsche vidí len v jej službe životu. Ani túto "službu", však nemožno - podľa Nietzscheho - absolutizovať, lebo "z nadbytku histórie sa život rozdrobí a zvrhne, a napokon sa zvrhne i samotná história".¹⁴

Tak či onak, história patrí k životu, a to hneď v troch obsahovo-významových rovinách: 1. patrí k životu ako "živému a usilujúcemu", 2. patrí k životu ako "uchovávajúcemu a uctievajúcemu", 3. patrí k životu ako "trpiacemu a pociťujúcemu potrebu oslobodenia". Týmto trom rovinám vzťahu histórie k životu zodpovedajú tri druhy histórie: 1. monumentálny, 2. antikvárny, 3. kritický druh histórie.¹⁵

Monumentálna história sa vyznačuje zdôrazňovaním toho, čo bolo v dejinách veľké (veľkolepé), čo bolo medzníkom, čo sa stalo nadčasovým a pod. Z hľadiska tohto druhu histórie, dejiny predstavujú predovšetkým reťaz veľkých udalostí. "To, čo bolo raz schopné dať pojmu "človek" väčšiu šírku a krajšiu náplň, musí tu byť - podľa Nietzscheho - večne, aby ju mohlo dávať večne... to je základná myšlienka viery v humanitu, ktorá prichádza ku slovu v požiadavke monumentálnej histórie... touto požiadavkou je, že veľké má byť večné".¹⁶ V tejto súvislosti si Nietzsche kladie otázku: čím prosperieva "človeku prítomnosti" monumentalistické skúmanie minulosti? Jeho odpoveď je nasledovná: "Človek sa tu dozvedá, že veľkosť, ktorá tu niekedy bola, bola niekedy možná, a preto bude niekedy možná opäť".¹⁷

V zápätí však Nietzsche upozorňuje, že monumentálne skúmanie dejín nie je "pravým dejinným spojením" medzi príčinami a účinkami. Hrozí tu vraj nebezpečenstvo, že - pri uvedenom postupe - nedokážeme rozlíšiť medzi monumentálnou minulosťou a mýtickou fikciou. "Ak monumentalistické uvažovanie o minulosti - píše F. Nietzsche - vládne nad antikvárnym a kritickým spôsobom, potom je poškodzovaná samotná minulosť...celé jej časti (ktoré nie sú považované za monumentálne - pozn. R.D.) upadajú do zabudnutia, pretrvávajú len jednotlivé ozdobné fakty...monumentálna história klame analógiami".¹⁸

Monumentálna história nepodnecuje človeka k tvorivosti. Všetko veľké, významné, monumentálne už bolo vytvorené. Veľkolepá (monumentálna) prítomnosť môže byť len "výsledkom"

monumentálnej minulosti. Tento druh histórie vyhovuje najmä tzv. "slabým povahám", t.j. tým, ktorí sami nie sú schopní nijakých veľkých činov, a tak svoju "malosť" (v prítomnosti) kompenzujú veľkoleposťou minulosti.

Antikvárna história predstavuje spôsob uchovávaní minulosti v prítomnosti. Na rozdiel od monumentálneho druhu histórie, antikvárna história považuje všetko z minulosti za rovnako dôležité. Medzi "faktami" minulosti nerobí žiadne rozdiely (nehodnotí ich), a tak tu - podľa Nietzscheho - stále hrozí nebezpečenstvo, že nakoniec sa všetko staré a minulé prijme ako rovnako úctyhodné, pričom to, čo tomuto starému nezodpovedá (protirečí), lebo je to "nové", to sa odmietne a zavrhne. Nietzsche vystríha historikov pred jednostranne antikvárnym prístupom. Tvrdí, že tento prístup poškodzuje život v prítomnosti a v konečnom dôsledku neslúži ani minulosti, lebo aj minulý život - svojou nekritickou pietou - len "mumifikuje", a teda skôr umrtvuje, než aktualizuje. "Antikvárna história - píše F. Nietzsche - sa sama zvrhne vo chvíli, keď ju už svieži život prítomnosti ani neoduševní, ani nenadchne".¹⁹

Z nedostatočnosti monumentalistickej a antikvárnej histórie vyplýva - podľa Nietzscheho - potreba tretieho "pohľadu" na históriu a tým je kritický druh histórie.

Aby história slúžila životu, musí byť "životom" (človekom) neustále kriticky prehodnocovaná. Kritické skúmanie dejín predstavuje vždy nebezpečný proces. Ak je totiž prítomnosť produktom minulosti, potom súdenie minulosti je chtiac-nechtiac aj súdením prítomnosti. Nietzsche zdôrazňuje, že "sme produktami predchádzajúcich pokolení, a tak sme aj produktami ich poblúznení, vášní, omylov a zločinov...z tohto reťazca sa nemožno vyvliecť. Ak oné poblúznenia odsudzujeme a nazdávame sa, že sme sa ich zbavili, neruší sa tým fakt, že z nich pochádzame".²⁰ Napriek tomu, že kritické skúmanie dejín predstavuje nebezpečný pokus vyrovnávania sa s minulosťou, predsa len jeho služba životu v prítomnosti je najevidentnejšia.

Aj pri analýze tzv. kritickej histórie však Nietzsche upozorňuje, že "presýtenie prítomnosti históriou" je vždy neprijateľné, lebo história by nikdy nemala byť dominantnou vo vzťahu k prítomnému životu. "Minulé", konštatuje Nietzsche, "možno

vykladať len z najväčšej sily prítomnosti ...dejiny píše ten, kto má skúsenosť. Ten, kto neprežil nič väčšieho a vznešenejšieho než všetci ostatní, ten ani z minulosti nemôže vyčítať nič veľkého a vznešeného ...len ten, kto buduje budúcnosť má právo súdiť minulosť".²¹

História nesmie "umŕtvovať" prítomnosť, nesmie "galvanizovať" to, čo je už neživé. História má nabádať k životu, má iniciovať potrebu a tvorbu nového a ľudia sa nesmú dať pohltiť minulosťou, ale - ako hovorí Zarathustra - musia sa "vykúpiť minulosťou" a pretvoriť všetko to, čo bolo do tej podoby, aby napokon človek mohol prehlásiť: "Tak som to chcel".²² V tom spočíva zmysel kritickéj histórie.

Z Nietzscheho úvahy *O úžitku a škodlivosti histórie*... vyplýva, že najvýraznejšie pochopenie pre život (v prítomnosti i budúcnosti) má kritická história. Ani táto história však nemôže vládnuť nad životom, lebo nie história je podmienkou života, ale život je podmienkou histórie.

Leitmotívom Nietzscheho "nečasových úvah" je nielen otázka úžitku a škodlivosti histórie pre život, ale tiež problematika opodstatnenosti, či "zbytočnosti" histórie ako vedy. Zdá sa, že Nietzsche aj v tomto prípade kráča v šlapajách Schopenhauera, ktorý históriu ako vedu odmieta. V úvahe *My filológovia* Nietzsche konštatuje: "ak je celý vnútorne spätý okruh minulého usilovania (kriticky) odsúdený, tak úloha histórie ako vedy je vyriešená a ona sama sa stala prebytočnou. Na jej miesto musí nastúpiť veda o budúcnosti".²³

Medzi Nietzscheho koncepciou minulosti, resp. histórie (obsiahnutou najmä v *Nečasových úvahách*) a jeho víziou budúcnosti (rozvíjanou napríklad v práci *Mimo dobra a zla*) "leží" koncepcia "večného návratu", ktorá je najvýraznejšie predstavená v spise *Tak hovoril Zarathustra*.

Koncepcia "večného návratu" vychádza z predpokladu, že svetový historický proces má cyklický charakter. Je to dianie bez začiatku a konca, v ktorom nevládne osvietenská "zákonitosť pokroku", ale "nenásytná" vôľa (sila, energia) púdiaca život k nepretržitému sebaobnovovaniu. Minulé dianie je koherentné s dianím prítomným i budúcim. Minulé sa svojim spôsobom

"opakuje" v prítomnom, prítomné v budúcom, pričom ako prítomné tak aj budúce stane sa raz minulým. Na dianie sa vzťahuje idea návratu. Keďže "čas je kruh",²⁴ dejiny prebiehajú akoby vo "večnom kruhu", resp. v horizonte večnosti, ktorá je ambivalentná, t.j. má súčasne dvojakú platnosť a viaže sa zároveň na dve strany: na minulosť i prítomnosť.

Večnosť plyúca do minulosti sa s večnosťou nasmerovanou do budúcnosti stretáva na "ceste" prítomnosti. "Meno tejto cesty", píše F. Nietzsche, "je *Okamih*" a dodáva: "tento *Okamih* vlečie za sebou všetky veci, ktoré prídu. Teda aj seba samého. Lebo všetko, čo môže bežať ...dlhou cestou dopredu-nutne raz pobeží ...A pokiaľ tu všetko už bolo: či všetky veci, ktoré môžu bežať, nutne už raz nebežali ...či všetko, čo sa môže stať sa nutne už raz nestalo ...či nie je nutné, aby sme my všetci tu už raz boli bývali ...a či neprídeme nutne znovu a či sa nebudeme nutne vracieť naveky?"²⁵

Nietzsche však "večný návrat" rozhodne neglorifikuje. Naopak! Nazdáva sa, že jednou z príčin doterajšej "obmedzenosti ľudského vývinu ...je ...aj častá návratnosť".²⁶ Desí sa toho, že vracaj, či opakovať sa môže tiež to, čo bolo (a je) evidentne dekadentné, otrocké, slabé, nízke atď., a preto koncipuje víziu "neodvratnej" budúcnosti, ktorá má byť priestorom pre "nového človeka" (*nadčloveka*), "novú morálku" (*morálku pánov*) a "nový život", t.j. život chápaný ako prejav *vôle k moci*.

Zo svojej bytostnej orientácie na takto chápanú budúcnosť sa Nietzsche - v Zarathustrovi - vyznáva slovami: "prítomnosť a minulosť - ach! priatelia moji - tie ja znášam najhoršie, a nedokázal by som žiť, keby mi nebolo dané vidieť to, čo nevyhnutne raz príde".²⁷

Budúcnosť pritom Nietzsche spájal len a len s pozemským životom a vystríhal aj svojich čitateľov, aby nepodľahli ilúziám o transcendentne. Ústami Zarathustru volá: "Zaprisahám Vás, bratia moji, zostaňte verní zemi a neverte tým, ktorí Vám hovoria o nadpozemských nádejách".²⁸

Budúcnosť patrí životu na zemi a vytvorí ju človek disponujúci tvorivou vôľou, t.j. vôľou k moci. V práci *Mimo dobra a zla*, ktorej Nietzsche (zrejme nie náhodou) dal podtitul *Predohra filozofie budúcnosti*, sa v tejto súvislosti uvádza: "Učiť človeka o budúcnosti

človeka, ktorá bude prejavom jeho vôle, bude závislá od ľudskej vôle a bude pripravovať veľké odvážne činy a súhrnné pokusy s disciplínou a výchovou, aby sa urobil koniec tomu strašnému panstvu nezmyslu a náhody, ktoré sa doteraz nazývalo »dejinami« ...na to budeme raz potrebovať nový druh filozofov, s ktorými by sa všetko, čo na zemi predstavovali utajení, hrozni, blahovoľní duchovia, vynímalo ako čosi bledé a trpasličie». ²⁹

Budúcnosť je možná len za predpokladu radikálneho "prehodnotenia všetkých hodnôt" a objavenia sa "novej morálky", ktorej nositeľom bude "nadčlovek". V tejto súvislosti Nietzsche konštatuje: "Človek je čosi, čo má byť prekonané... nadčlovek nech je zmyslom zeme". ³⁰ Prekonanie pôvodného (t.j. "stádného") typu človeka a pozdvihnutie ľudskej bytosti na úroveň "nadčloveka", nemôže byť - podľa Nietzscheho - ani dielom demokracie, ani dielom socializmu, pretože ako demokratický, tak aj socialistický pohyb spoločnosti je dedičom kresťanského pohybu. "Každé pozdvihnutie typu »človek«, píše F. Nietzsche, "bolo doteraz dielom aristokratickej spoločnosti, a tak to bude stále: je to spoločnosť, ktorá verí v dlhý rebríček hodností a hodnoty jednotlivých ľudí a v určitom zmysle potrebuje otroctvo. Bez pátosu dištancu, ktorý vzniká zo zarytého rozdielu stavov, z trvalého výhľadu a pohľadu vládnucej kasty na poddaných... nemohol by vzniknúť ani onen ďalší tajuplný pátos... slovom pozdvihnutie typu »človek«, ďalšie »sebaprekonávanie človeka« ...Samozrejme: pri dejinách vzniku aristokratickej spoločnosti (ako predpokladu onoho pozdvihnutia typu »človek«) nesmieme sa oddávať nijakým humanitným klamom: pravda je tvrdá ...vznešená kasta bola na začiatku vždy barbarskou kastou: jej prevaha nebola vo fyzickej, ale v duševnej sile - boli to úplnejší ľudia". ³¹

V aristokracii - na rozdiel od demokracie - spoločnosť nejestvuje pre spoločnosť, ale ako "základ a lešenie, na ktorom sa môže povzniesť vybraný druh bytosti k svojej vyššej úlohe a vôbec k vyššiemu bytiu". ³²

Budúcnosť patrí aristokracii, lebo len ona vytvára priestor pre život chápaný ako prejav "vôle k moci".

"Filozofiou budúcnosti" sa Nietzsche chtiac-nechtiac približuje (a pripodobňuje) k tým koncepciám, ktoré majú - podľa kritérií K.

R. Poppera - *historicistický* charakter. Ani Nietzsche sa totiž nevyhnuť pokúšaniu "predvídať" ďalší spoločenský vývoj, pričom jeho vízia budúcnosti je "odvodená" od kritického prehodnotenia minulosti a prítomnosti.

Nietzscheho variant filozofie dejín je špecifickou syntézou historicizmu a anti-historicizmu, finitizmu a infinitizmu, historického optimizmu i pesimizmu. Možno s ním nesúhlasiť, možno s ním polemizovať, ba možno ho aj "zavrhnúť". Nemožno mu však uprieť snahu predstaviť dejinný pohyb ľudstva "novým spôsobom" a v "novej" historickej perspektíve.

Poznámky k VIII. kapitole

¹ Bližšie pozri BRÉHIER, E.: Études de philosophie moderne. Paris 1965, s. 17-20.

² MIHINA, F.: Klasická pozitívna filozofia. Prešov 1995, s. 44.

³ COMTE, A.: Kurz pozitívnej filozofie. In: Antológia z diel filozofov. Pozitivismus, voluntarismus, novokantovstvo Bratislava 1967, s. 57-58.

⁴ COMTE, A.: Sociologie. (Český preklad práce Cours de la philosophie positive). Praha 1927, s. 89

⁵ POPELOVÁ, J.: Rozpad klasickej filozofie. Praha 1968, s. 73-74.

⁶ COMTE, A.: Kurz pozitívnej filozofie. In: Antológia z diel filozofov. Pozitivismus, voluntarismus, novokantovstvo. Bratislava 1967, s. 39-40. J. Patočka k tomuto Comtovmu stanovisku poznamenáva: "Zákon o vystriedaní teologického štádia metafyzickým a metafyzického pozitívnym je konštrukcia od písacieho stola, ktorá sa podstatne odchyľuje od vývoja rozumu v jeho vnútornom štruktúrnom priebehu. Comte nemá jasno ani o metafyzike, ani o teológii a neanalyzuje ich s dejinným porozumením." PATOČKA, J.: Evropa a doba poevropská. Praha 1992, s. 11.

⁷ COMTE, A.: Kurz pozitívnej filozofie. In: Antológia z diel filozofov. Pozitivismus, voluntarismus, novokantovstvo. Bratislava 1967, s. 41.

⁸ Druhou základnou časťou sociológie ako vedy o spoločnosti je tzv. *sociálna statika*, ktorá skúma problematiku sociálneho poriadku. *Sociálna statika* je z hľadiska Comtovho učenia o spoločnosti primárnou. Analyzuje inštitucionálnu štruktúru spoločnosti a

propaguje nový typ sociálneho poriadku, konštituovaný na princípoch altruizmu, humanity a harmonickej koexistencie.

⁹ MIHINA, F.: Klasická pozitívna filozofia. Prešov 1995, s. 45.

¹⁰ DILTHEY, W.: Život a dejinné vedomie. Bratislava 1980, s. 385.

¹¹ Niektorí autori zdôrazňujú aj vplyv dobového historika J. Burckhardta (1818-1897). Bližšie pozri DOKULIL, M.: Filozofii dejín k dejinám filozofie. Brno 1992, s. 64.

¹² SCHOPENHAUER, A.: Svet ako vôľa a predstava. In: Antológia z diel filozofov. Pozitivismus, voluntarizmus, novokantovstvo. Bratislava 1967, s. 289. Porovnaj MANN, T.: Schopenhauer. Olomouc 1993, s. 16-20.

¹³ NIETZSCHE, F.: O užitku a škodlivosti historie pro život. In: Nečasové úvahy. Athenaeum, Londýn 1988, s. 84.

¹⁴ Tamže, s. 95.

¹⁵ Tamže, s. 96.

¹⁶ Tamže, s. 97.

¹⁷ Tamže, s. 98.

¹⁸ Tamže, s. 100.

¹⁹ Tamže, s. 105.

²⁰ Tamže, s. 107.

²¹ Tamže, s. 132.

²² NIETZSCHE, F.: Tak pravil Zarathustra. Olomouc 1992, s. 116.

²³ NIETZSCHE, F.: My filologové. In: Nečasové úvahy. Athenaeum, Londýn 1988, s. 295. Na okraj sa žiada pripomenúť, že pojmové spojenie "veda o minulosti", resp. "veda o staroveku" Nietzsche uplatnil - v *Nečasových úvahách* - len pri vymedzení filológie, ktorú v duchu G. B. Vica "definuje" ako "vedu o staroveku". Tamže, s. 252. Na chápanie histórie v kontexte s Nietzscheho projektom genealógie upozorňuje V. Leško v podnetnej stati s názvom *Nietzscheho filozofia budúcnosti*. Bližšie pozri MIHINA, F.- LEŠKO, V. a kolektív: *Metamorfózy poklasickej filozofie*. Prešov 1994, s. 238-240.

²⁴ NIETZSCHE, F.: Tak pravil Zarathustra. Olomouc 1992, s. 132.

²⁵ Tamže, s. 132. Porovnaj BURCKHARDT, J.: Úvahy o svetových dejinách. Olomouc 1996, Vydání druhé, s. 7.

²⁶ NIETZSCHE, F.: Mimo dobra a zla. In: Antológia z diel filozofov. Pozitivismus, voluntarizmus, novokantovstvo. Bratislava 1967, s. 392-393.

²⁷ NIETZSCHE, F.: Tak pravil Zarathustra. Olomouc 1992, s. 116. Na dejinách nie je - podľa Nietzscheho - rozhodujúce to, čo sa stalo v minulosti, ale to, čo z tohto diania ma zmysel pre život v prítomnosti a budúcnosti. Napokon: dejiny vidíme - podľa Nietzscheho - celostnejšie

len za predpokladu, že sa od nich stále viac vzdialujeme, a tak najlepším "pohľadom" na dejiny je "pohľad" zo strany budúcnosti.

²⁸ Tamže, s. 9.

²⁹ NIETZSCHE, F.: Mimo dobra a zla. In: Antológia z diel filozofov. Pozitivismus, voluntarizmus, novokantovstvo. Bratislava 1967, s. 397.

³⁰ NIETZSCHE, F.: Tak pravil Zarathustra. Olomouc 1992, s. 9.

³¹ NIETZSCHE, F.: Mimo dobra a zla. In: Antológia z diel filozofov. Pozitivismus, voluntarizmus, novokantovstvo. Bratislava 1967, s. 398-399.

³² Tamže, s. 399.